

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

Олефір Ірина Володимирівна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА
САМОРОЗВИТКУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

спеціальність 053 Психологія

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою
«Психологія»

Науковий керівник:

*кандидат психологічних наук, доцент,
Вахоцька Ірина Олександрівна*

Умань – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ .	12
1.1. Уявлення про саморозвиток особистості в психології. Суб'єктність у контексті саморозвитку особистості	12
1.2. Психологічні детермінанти саморозвитку особистості та становлення суб'єкта саморозвитку.....	49
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА САМОРОЗВИТКУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	76
2.1. Методичне забезпечення вивчення особливостей саморозвитку особистості	76
2.2. Дослідження змістово-дієвих характеристик саморозвитку в юнацькому віці	88
ВИСНОВКИ	115
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	118
ДОДАТКИ	123

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Життя людини в період соціально-економічної кризи суспільства характеризується духовним збідненням, переорієнтацією у сфері соціальних цінностей, посиленням тенденції втрати сенсу життя. Це призводить до загострення суперечностей в особистісній сфері людини, особливо молоді: між потребою ствердити себе в навколишньому світі, реалізувати себе в суспільстві і необхідністю соціальної адаптації та регуляції поведінки; потребою бути незалежним, самостійним і нездатністю брати на себе відповідальність у значущих ситуаціях; потребою бути вільним і наявністю внутрішньої несвободи, нездатністю долати свої внутрішні конфлікти, вирішувати психологічні проблеми, пом'якшувати перебіг життєвих криз.

Зазначені труднощі психічного життя людини, несформованість у багатьох випадках її духовної культури зумовлюють підвищену увагу вчених до динаміки різних аспектів буття особистості, особливостей її становлення і зростання на різних стадіях онтогенезу, чинників розвитку та можливостей посилення самоактивності.

Категорія активності є основою наукового знання про психіку, психічний і особистісний розвиток, про пізнавальні і творчі можливості особистості. Аналіз наукової літератури показав, що вивчення природи, механізмів зародження, розвитку і прояву активності людини завжди становило значний інтерес для дослідників. Психологічним проблемам активності людини присвячено роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених різних часів (А. Адлер, М.Я. Басов, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, В.А. Петровський, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Д.М. Узнадзе, А. Маслоу, Е. Фром, К. Хорні, К. Юнг та ін.).

Проте, незважаючи на численність досліджень проблеми активності людини, в них майже не висвітлюються особливості самоусвідомлення людиною власної активності, потенційних можливостей та можливостей і засобів їх реалізації. Втім, саме усвідомлення особистістю своїх потенційних

можливостей (психологічних ресурсів) і вміння керувати їх реалізацією робить людину активним творцем свого життя, суб'єктом особистісного саморозвитку.

У психологічній літературі особистість розглядається як складне динамічне структурне утворення (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, Г.В. Ложкін, Б.Ф. Ломов, В.М. М'ясищев, С.Л. Рубінштейн та ін.). При цьому підкреслюється домінуюча системотвірна роль спрямованості, мотивації, ціннісних орієнтації, волі, цілепокладання. Для цілей нашого дослідження важливим є узагальнювальний аспект вивчення особистості, в якому активність особистості розглядається як центральне утворення особистісного та професійного становлення. Самосвідомість в сучасних психологічних теоріях розглядається як ядро особистості (Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, І.С. Кон, Г.С. Костюк, Н.І. Сарджвеладзе, В.В. Столін, П.Р. Чамата, У. Джеймс), основною характеристикою якого визнається цілісність і неперервність Я у часі.

Актуальність наукової розробки психологічної проблеми саморозвитку особистості безсумнівна, особливо за умов термінологічних розбіжностей і відмінностей у її тлумаченні різними вченими, відсутності розроблених психологічних теорій і моделей саморозвитку, які могли б стати основою для подальших досліджень і вдосконалення практичної психологічної роботи. У зв'язку із цим виникла необхідність інтеграції та систематизації накопичених до теперішнього часу науково-психологічних теоретичних поглядів і окремих емпіричних фактів з проблеми саморозвитку особистості, а також розробки підходу, що дозволяє з єдиних позицій всебічно розглянути феномен саморозвитку загалом і особливості становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці зокрема.

Проблема становлення суб'єкта саморозвитку найактуальнішою стає в юнацькому віці, коли вирішуються найбільш важливі завдання розвитку особистості, а саме: інтеграція і побудова цілісного образу Я, досягнення самоідентичності, особистісне, соціальне і професійне самовизначення. За

логікою і закономірностями становлення особистості, молода людина на початку дорослого життя має визначити свої цінності, життєві наміри і взяти відповідальність за їх реалізацію, тобто стати саме суб'єктом особистісного саморозвитку.

Проблема становлення особистості в юнацькому віці останнім часом викликає значний інтерес науковців і практиків, про що свідчить зростання кількості відповідних досліджень та публікацій (Л.В. Долинська, Т.М. Зелінська, Р.В. Каламаш, З.С. Карпенко, І.С. Кон, В.І. Моросанова, Л.Г. Подоляк, О.І. Савонько, А. Френч та ін.

Справа, на наш погляд, полягає в тому, що регламентація життя особистості з боку суспільства відійшла в минуле. На сучасному етапі розвитку суспільства молодій людині надано широкі можливості для самовираження, самовизначення, самореалізації свого психологічного і особистісного потенціалу. Однак чинники, які зумовлюють процес саморозвитку і керують ним, вивчені ще недостатньо. Більшість молодих людей не володіють уміннями рефлексії та саморегуляції, тобто не знають, що робити з наданою свободою самовизначення і самореалізації і як це робити. Дорослі ж, задіяні у процесі виховання, не володіють достатньою мірою методами і прийомами формування та розвитку зазначених умінь. Отже, теоретико-емпіричне дослідження особливостей і розробка технологій активізації саморозвитку як суб'єктної діяльності є цінними для визначення умов та організації процесу становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці і виступають завданнями нашого дослідження.

У значної кількості молодих людей період особистісного та професійного становлення збігається з роками навчання у ВНЗ, де вони здобувають вищу професійну освіту. Це підвищує відповідальність освітян за якість навчання і виховання студентської молоді. Освіта є основним інститутом розвитку інтелектуально-культурного потенціалу суспільства. Проте прогрес у всіх сферах суспільного життя настільки стрімкий, що жоден фахівець не зможе, базуючись тільки на отриманій освіті, ефективно

працювати і бути конкурентоспроможним.

На сьогодні в суспільстві особливо гостро постала потреба у формуванні фахівців нового типу, здатних до проєктивної детермінації майбутнього, до відповідальності за нього, віри в себе та у свою професійну здібність впливати на майбутнє. Тому серед основних якостей особистості фахівця виділяють, поряд із компетентністю, комунікабельністю, знанням своєї справи тощо, і такі риси, як ініціативність, креативність, мобільність, а також готовність до сприйняття інноваційних змін. З викладеного зрозуміло, що становлення сучасного фахівця можливе тільки за умови єдності розширення професійних знань і вдосконалення вмінь та постійного особистісного зростання, а сам процес професійної підготовки має стати процесом формування суб'єкта саморозвитку.

Зазначене повною мірою стосується організації фахової підготовки студентів-психологів, що зумовлюється специфікою їх майбутньої професійної діяльності, спрямованої на надання психологічної допомоги іншим (О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, Н.Ф. Шевченко, Т.С. Яценко). Останнє вимагає від психолога-практика особливих індивідуальних якостей, широкого, оптимістичного світогляду, прогресивної системи цінностей, а головне – осмисленого, інтерналізованого ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності, власного життя і саморозвитку. До того ж для фахівця-психолога процес усвідомлення і відпрацювання власного світосприймання і світоставлення, внутрішніх переживань і цілепокладання має бути безперервним. Тільки це збереже його психологічне здоров'я, забезпечить особистісне й професійне зростання, сприятиме екологічності і продуктивності фахової діяльності.

Таким чином, у нашому дослідженні ми виходили не лише з теоретичних припущень і завдань, а й із нагальної необхідності розв'язання практичних і прикладних питань, актуальних для забезпечення процесу становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Вирішити їх можливо тільки на основі цілісного комплексного вивчення особливостей

саморозвитку особистості як вияву її активності в контексті значущої діяльності, у нашому випадку – професійного становлення студентів-психологів – майбутніх фахівців у галузі психокорекційної діяльності.

Недостатня теоретична дослідженість і «вічна» актуальність психологічних проблем саморозвитку зумовили вибір теми нашого дослідження – **«Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці»**.

Об'єкт дослідження – саморозвиток особистості.

Предмет дослідження – психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці.

Мета дослідження: з'ясувати закономірності, рушійні сили, соціально-психологічні чинники становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці на етапі професіоналізації у ВНЗ.

Відповідно до предмета, та мети ми визначили такі **завдання дослідження:**

1. Опрацювати теоретичні підходи до проблеми саморозвитку особистості; дослідити природу, рушійні сили особистісного саморозвитку; розкрити концепт суб'єктності у контексті саморозвитку особистості.

2. Розкрити сутність поняття «саморозвиток особистості», визначити характеристики, критерії та рівні організації саморозвитку як суб'єктної діяльності.

3. Визначити методичні підходи та розробити діагностичний інструментарій вивчення особливостей саморозвитку в осіб юнацького віку.

4. Здійснити емпіричне дослідження особливостей і чинників становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці в процесі фахової підготовки.

Методи дослідження. Для реалізації висунутих завдань і перевірки сформульованих гіпотез було використано комплекс **методів:** *теоретичні* – аналіз і узагальнення наукових даних з проблеми саморозвитку особистості, системно-структурний аналіз, синтез, порівняння, моделювання, узагальнення;

емпіричні – спостереження, бесіда, анкетування, контент-аналіз, аналіз біографічних даних, тестування (стандартизовані та проєктивні методики).

Теоретичне значення роботи полягає: у поглибленні психологічних знань про процеси самоактивності та саморозвитку особистості; розширенні наукових уявлень про особливості становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці в процесі фахової підготовки.

Практичне значення роботи полягає, передусім, у тому, що теоретичні положення та практичні висновки магістерського дослідження можуть використовуватися викладачами ВНЗ під час проведення лекційних і практичних занять з курсів «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Вікова та педагогічна психологія», «Психодіагностика», «Основи психокорекції», «Основи психологічного консультування», «Психологія та педагогіка вищої школи» тощо, у завданнях для навчальних та виробничих практик.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Експериментом були охоплені 78 особи юнацького віку факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалися на IX-тій Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції (Умань, 29-30 жовтня 2020 року) «Наукові психологічні дослідження і розробки молодих вчених».

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-емпіричне дослідження психологічних основ становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці дає підстави сформулювати наступні висновки.

1. В сучасній психологічній науці більшість науковців розглядають

людину як суб'єкта власної активності і власного перетворення, а процес розвитку переважно вважають саморозвитком. Усвідомлений і керований саморозвиток як функція самосвідомості особистості відбувається, зазвичай, у контексті значущої діяльності (передусім професійної) завдяки гармонійній взаємодії складових самосвідомості. Основними детермінантами саморозвитку як суб'єктної діяльності визначаємо зміну змістової структури самосвідомості та трансформацію смислових утворень. Юнацький вік є сенситивним для становлення особистості як суб'єкта саморозвитку.

2. Змістовий аналіз феномену саморозвитку підтверджує уявлення про нього як про неоднозначний, багатоплановий процес особистісних змін, який виявляється в різних формах, вимірах, аспектах, має свою динаміку, мотиви, способи, суб'єктивні і об'єктивні результати, а також індивідуальні особливості та рівні організації. Це відображено в концептуальній моделі психологічного простору саморозвитку особистості. За нашим визначенням, особистісний саморозвиток – це свідомо, цілеспрямована і самокерована активність особистості, мета якої полягає в самозміні у позитивному напрямі, що і забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення. Саморозвиток як суб'єктна діяльність передбачає наявність чітко усвідомлених цілей власного перетворення, цілісної Я-концепції і концепції свого життя (образ світу та індивідуальні способи взаємодії з ним), а також особистісних настанов – готовності до саморозвитку: усвідомлення вектору змін, динаміки образу Я, свободи вибору і відповідальності за нього.

3. Суттєвими характеристиками саморозвитку як суб'єктної діяльності є наступні: життєдіяльність, самоактивність, розвиненість самосвідомості. Зазначене дозволило виокремити рівні організації саморозвитку, що відображають адаптивно-зарядний (ситуативний) та мотиваційно-смисловий (прогресивний) аспекти саморозвитку особистості і змістовно близькі до характеристики рівнів становлення суб'єкта

саморозвитку.

4. Критеріями саморозвитку як суб'єктної діяльності розглядаються: актуалізованість психологічних ресурсів саморозвитку, ціннісна орієнтація на саморозвиток, сформованість рефлексивної саморегуляції. Запропоновані методичні підходи вивчення особливостей і чинників становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці засновані на дослідженні змістово-дієвих, індивідуально-стильових, функціонально-динамічних характеристик саморозвитку. Дослідження засвідчило недостатній рівень актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку в осіб юнацького віку, слабку диференційованість уявлення та низький рівень усвідомленості і самокерованості процесу власних особистісних змін. З'ясування особливостей і причин ускладнень саморозвитку як суб'єктної діяльності уможливило визначення напрямів роботи щодо створення умов і вибору (розробки) технологій активізації і оптимізації становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці в процесі фахової підготовки.

5. Психолого-педагогічними умовами організації фахової підготовки майбутніх психологів-практиків з метою активізації і оптимізації становлення суб'єкта особистісного і професійного саморозвитку є: перевага активних форм навчальної діяльності, їх проблемно-пошукова спрямованість, зорієнтованість на отримання студентами особистісно значущих результатів, активізацію у них рефлексивно-діалогової форми розумової діяльності. Принципами організації фахової підготовки як дослідницько-тренінгового навчання виступають принципи: активності учасників, усвідомленого включення, дослідницької позиції, об'єктивізації поведінки та розглядуваних проблем, суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Експериментально перевірено ефективність технологій формування визначених нами параметрів моделі фахівця-професіонала – характеристик суб'єкта саморозвитку: здатності до усвідомленого і керованого саморозвитку, яка передбачає актуалізованість його психологічних

ресурсів; осмисленості власного життя і професійної діяльності; сформованості професійно значущих характеристик, властивих суб'єкту саморозвитку, перш за все таких, як самоактивність та відповідальність. Дотримання визначених нами умов, принципів і впровадження технологій організації фахового підготовки у формі дослідницько-тренінгового навчання забезпечило перехід студентів-психологів від об'єктної до суб'єктної поведінки, тобто активізувало їх становлення як суб'єктів особистісного та професійного саморозвитку. Останнє сприятиме підвищенню ефективності професійної діяльності майбутніх психологів-практиків і, як результат, становленню особистості їх майбутніх клієнтів на різних вікових етапах розвитку як суб'єктів власної життєдіяльності і власного розвитку.